

ДЕЯКІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ДРІБНОГО ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ**SOME LEGAL PROBLEMS OF SMALL-SCALE FARMING IN UKRAINE**

Веремєєва О.Р., студентка IV курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Жеребцова С.С., студентка IV курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Лісовська В.С., студентка IV курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджуються проблеми дрібного фермерського господарства в Україні та шляхи їхнього вдосконалення крізь призму його сучасної трансформації. Наразі Україна стикається з багатьма викликами, що постають у результаті зовнішніх і внутрішніх економічних та політичних змін. На сьогоднішній день найбільшою проблемою, що заважає нашій країні нормально розвиватися, є збройна агресія російської федерації проти України. Зазначається, що фермерське господарство в Україні представлено різноманітними групами сільськогосподарських виробників. Кожна з груп відрізняється за різноманітними показниками, що дозволяє виокремити її з-поміж інших.

Автори зазначають орієнтири дрібного фермерського господарства в контексті сталого розвитку. Окрім того, на сьогоднішній день дрібні фермерські господарства у своїй діяльності в Україні стикаються з різноманітного роду обмеженнями. До першої групи обмежень автори віднесли обмеження виробничого характеру.

Автори виокремили, що на сьогоднішній день українські фермери віддають перевагу насінням і саджанцям із західних країн. Окрім того, на сьогоднішній день кредитування для розвитку сільського господарства є для фермерів недоступним через високі процентні ставки й негативний попередній досвід погашення кредиту. Автори зазначили, що також важливим фактором розвитку дрібного фермерського господарства є можливість забезпечення свого господарства необхідною робочою силою. До того ж екологічний стан навколишнього середовища й погодні умови також останнім часом почали турбувати українських дрібних фермерів.

Автори в науковій статті виокремили маркетингові фактори, що впливають на розвиток дрібного фермерського господарства, серед яких назвали пошук ринків збуту; правові питання; нестача спеціалізованої інформації, зокрема, для прийняття оптимальних управлінських рішень; розуміння тонкощів внутрішньої політики щодо дрібних фермерів.

Для того, щоб нівелювати проблеми й підтримати розвиток дрібного фермерського господарства в Україні в концепції стійкого розвитку, авторами наостанок були зроблені практичні рекомендації.

Ключові слова: фермерське господарство; сільськогосподарські виробники; фермери; агропромисловий сектор; сільське господарство; сільськогосподарське виробництво.

The article examines the problems of small-scale farming in Ukraine and ways of their improvement through the prism of its modern transformation. Ukraine is currently facing many challenges arising from external and internal economic and political changes. To date, the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine is the biggest problem preventing our country from developing normally. It is noted that agriculture in Ukraine is represented by various groups of agricultural producers. Each of the groups differs in various indicators, which makes it possible to distinguish it from the others.

The authors note the benchmarks of small farming in the context of sustainable development. In addition, today small farms in Ukraine face various restrictions in their activities. To the first group of restrictions, the authors included restrictions of a production nature.

The authors highlighted that today Ukrainian farmers prefer seeds and seedlings from Western countries. In addition, today crediting for the development of agriculture is inaccessible to farmers due to high interest rates and a negative previous experience of repaying the loan. The authors noted that an important factor in the development of small farms is the ability to provide the farm with the necessary workforce. In addition, the ecological state of the environment and weather conditions have also recently begun to worry Ukrainian small farmers.

The authors in the scientific article also singled out the marketing factors affecting the development of small farming, among which they named the search for sales markets; legal issues; lack of specialized information, in particular, for making optimal management decisions; understanding the ins and outs of domestic policies for small farmers.

In order to level the problems and support the development of small farming in Ukraine in the concept of sustainable development, the authors finally made practical recommendations.

Key words: farming; agricultural producers; farmers; agro-industrial sector; agriculture; agricultural production.

Постановка проблеми. Наразі Україна стикається з багатьма викликами, що постають у результаті зовнішніх і внутрішніх економічних та політичних змін. На сьогоднішній день найбільшою проблемою, що заважає нашій країні нормально розвиватися, є збройна агресія російської федерації (далі – рф) проти України. Таким чином, необхідно шукати рішення для розвитку економіки в нових умовах, зокрема для агропромислового сектору. Досвід таких успішних країн, як Сполучені Штати Америки, Індія та Китай, демонструє важливість розвитку аграрного сектору паралельно з постійними змінами в умовах функціонування економіки.

До того ж, особисті селянські господарства виступають важливим елементом аграрної економіки України. Зокрема, вони забезпечують 75% виробництва молока й більше 90% виробництва овочів [1, с. 148]. Окрім того, сільські громади дрібних фермерів є центрами малого сільського підприємництва. Їхня підтримка також є актуальною і важливою для сталого розвитку аграрного сектору економіки України [2].

Останніми роками дрібні фермерські господарства почали проходити процес трансформації у зв'язку зі змінами, що стосуються умов діяльності такого роду господарств. Це зміни зовнішньої політики Європейського Союзу (далі – ЄС) щодо правил торгівлі, зміни внутрішньої політики щодо сільських господарств, значне подорожчання ресурсів, ослаблення маркетингових позицій тощо. Отже, дослідження характеристик і проблем дрібних фермерських господарств в Україні, зокрема, у процесі їх поточної трансформації, є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дрібне фермерське господарство, його управління й сільський розвиток були предметом дослідження багатьох науковців, серед яких можна виокремити: Ю. Амеліну, І. Білоткача, Г. Бінсвангера, В. Збарського, М. Картера та ін. Водночас

у юридичній літературі питання дрібного фермерського господарства залишається недостатньо дослідженим.

Мета статті. Мета запропонованої статті – дослідити проблеми дрібного фермерського господарства в Україні та шляхи їхнього вдосконалення крізь призму його сучасної трансформації.

Виклад основного матеріалу. Як зазначав відомий американський інвестор та аналітик Джим Роджерс: «У найближчі 30 років фермери стануть найбагатшими людьми на планеті. Якби я вирішив інвестувати в сільське господарство, я б став фермером або ж вклав гроші у фермера. Якщо уряд України захоче допомогти своїм аграріям — вони незабаром будуть їздити на люксових авто». Саме тим, що Україна має потенціал у розвитку аграрного сектору економіки, і зумовлений підвищений інтерес з боку науковців щодо висвітлення теми дослідження фермерських господарств [3].

Фермерське господарство в Україні представлено різноманітними групами сільськогосподарських виробників: сімейними фермерськими господарствами, особистими селянськими господарствами, власниками присадибних ділянок і городів, членами кооперативів. Кожна з перерахованих груп є неоднорідною за розміром землі, рівнем товарної придатності, ознаками стійкості, а також демографічними характеристиками [4, с. 27].

Станом на початок 2018 року в Україні налічувалося 45,558 сільськогосподарських підприємств усіх типів. Із них, лише 6,967 підприємств мали форму об'єднань, і 34,137 або 74,9 % усіх аграрних підприємств були фермерськими господарствами. Протягом 2014-2017 років кількість фермерських господарств зросла на 3,2%, у той час як кількість сільськогосподарських компаній зменшилася на 10,1% [5].

Основними орієнтирами дрібного фермерського господарства в контексті сталого розвитку можна назвати:

- підтримку продовольчої безпеки громади і країни;
- забезпечення робочими місцями та прибутковістю в сільських місцевостях;

- охорону навколишнього середовища.

На сьогоднішній день дрібні фермерські господарства у своїй діяльності в Україні стикаються з різноманітним роду обмеженнями. Першим типом таких обмежень є обмеження виробничого характеру. Серед них можна виокремити наступні:

- доступ до матеріалів (насіння, добрива, засоби захисту рослин) та обладнання;
- доступ до кредитних ресурсів;
- старіння сільського населення (брак молоді);
- екологічні умови навколишнього середовища й метеорологічні умови.

Не дивно, що доступ до таких матеріалів для сільськогосподарського виробництва, як насіння, саджанці, добрива та засоби захисту рослин, є досить важливими. Це пов'язано зі значним обмеженням виробництва. Більше того, на сьогоднішній день українські фермери віддають перевагу насінням і саджанцям із західних країн, не дивлячись на те, що їхня ціна є набагато вищою за вітчизняні матеріали.

До того ж, українські фермери звертають увагу на те, що кредитування для розвитку сільського господарства є для них недоступним через високі процентні ставки й негативний попередній досвід погашення кредиту. Тож через цей фактор вони позичають гроші в більших фермерів у своїй громаді.

На сьогоднішній день 5 найбільших банків в Україні пропонують спеціалізовані кредити для аграрного малого бізнесу. До них можна віднести: ПриватБанк, Ощадбанк, «Альфа-банк Україна», Укрексімбанк та «Райффайзен банк» [6]. Окрім того, у 2018 році Кабінет Міністрів України затвердив Постановою «Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання

фінансової підтримки розвитку фермерських господарств». Цей Порядок визначає механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників», які спрямовуються на фінансову підтримку розвитку фермерських господарств [7]. До того ж, наразі в Державному аграрному реєстрі триває прийом заявок у рамках нової програми допомоги малим агровиробникам на загальну суму понад 1,5 млрд грн (50 млн євро). Програма фінансується за рахунок бюджетної підтримки ЄС. За умовами програми безповоротну допомогу зможуть отримати аграрії, які обробляють від 1 до 120 га сільськогосподарських угідь або утримують від 3 до 100 корів [8].

Важливим фактором розвитку дрібного фермерського господарства є можливість забезпечення свого господарства необхідною робочою силою. Скорочення та старіння сільського населення є суттєвим обмежуючим фактором у перетворенні дрібного фермерського господарства на прибутковий сімейний бізнес. Така тенденція до скорочення і старіння сільського населення є наслідком державної політики щодо села та сільського населення в минулому. Через дисбаланс такої політики в більшості сільських районів України існує високий рівень неофіційної зайнятості, найнижчі заробітні плати серед економічних галузей, недостатня кількість сільських навчальних установ, низький рівень інфраструктури тощо.

Екологічний стан навколишнього середовища й погодні умови також останнім часом почали турбувати українських дрібних фермерів. Отже, якщо фермер думає про розширення власного сільськогосподарського виробництва, він може прийти до висновку, що побутові та промислові забруднення можуть перешкодити йому в цьому. Так, за статистичними даними Державної служби статистики України, аграрії щороку збільшують внесення мінеральних добрив до ґрунту. У 2010 році Україна імпортувала 58 кг/га мінеральних добрив, у 2018 – 121 кг/га, а у 2021 році Україна імпортувала вже 142 кг/га добрив. Таке навантаження ніяким чином не може позитивно вплинути на якість сільськогосподарських угідь [1, с. 113].

До другого типу факторів, що впливають на процес трансформації дрібних фермерських господарств в Україні, належать маркетингові фактори. Вони виражаються в наступному:

- пошук ринків збуту;
- правові питання;
- нестача спеціалізованої інформації, зокрема, для прийняття оптимальних управлінських рішень;
- розуміння тонкощів внутрішньої політики щодо дрібних фермерів.

На сьогоднішній день необхідність пошуку ринку збуту для продуктів є найвпливовішим і найважливішим маркетинговим фактором, який впливає на зміни в сільськогосподарській діяльності. Окрім того, дві основні події внесли певні зміни в маркетингову стратегію дрібних фермерів. Серед них виокремлюють як підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода) [9], так і збройну агресію РФ проти України.

Збройна агресія РФ проти України призвела до того, що багато дрібних фермерів на основних аграрних регіонах країни втратили свої встановлені торгові зв'язки. У результаті чого вони почали виходити на нові для себе ринки, зокрема у Дніпропетровській області, тим самим посиливши там конкурс.

Окрім того, війна в Україні викликала занепокоєння щодо продовольчої безпеки як у зруйнованій війною країні, так і в інших країнах світу. «До цього часу український уряд здебільшого не звертав уваги на дрібних фермерів, оскільки він був зосереджений на великому агробізнесі», – про це зазначив заступник директора

Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», академік Національної академії аграрних наук України Микола Пугачов. До того ж, за його словами, «ніхто не обговорює питання про те, хто саме залишився займатися фермерським господарством, що вони виробляють і хто керує продовольчою безпекою в Україні? На сьогоднішній день саме дрібні фермери виробляють більшість продуктів харчування у країні. Таким чином, вони фактично живлять Україну» [10].

Необхідно зазначити, що при експорті обмежуючим фактором є об'єм експортних квот для українських аграріїв та сільськогосподарських підприємств за угодою з ЄС. Таким чином, загальний обсяг квот на мед згідно з відповідним додатком до Угоди становив 5 тис. тонн, а на зерно – лише 6,3 тис. тонн. Також невеликі квоти були майже повністю вичерпані для експорту солоду, часнику та вівса на початку їх операції [9].

Ще одна проблема, з якою стикаються українські аграрії, полягає в наступному. Експорт до ЄС – це конкуренція з малими європейськими виробниками. Найскравішим прикладом є використання квот на ячмінь, який є одним із найбільш перспективних на ринку ЄС. Висока врожайність ячменю у Франції змінила плани українських експортерів, оскільки місцеві продукти були дешевші за українські. У результаті цього український ячмінь був успішно експортований до ринку третіх країн, а поставки до ЄС, у свою чергу, були невеликі.

Останніми роками український мед став досить популярним на європейському ринку. За даними порталу World's Top Exports, Україна посідає шосте місце у світі за експортом меду, поступаючись лише Новій Зеландії, Китаю, Аргентині, Бразилії та Німеччині [11]. Потенційна перспектива для розвитку дрібних фермерів сьогодні входить до ринку ЄС із продуктами, що мають значно більшу додану вартість. Якщо раніше українські підприємці постачали мед до ЄС у 200-літрових бочках у якості сировини, то зараз вони готові продавати його виключно у власній упаковці з українським брендом. Обсяг упаковки, в якій наразі українські підприємці згодні продавати мед, варіюється від 15 грамів до 1,5 кілограми.

Ще одним перспективним напрямком розвитку є отримання сертифікатів на органічну продукцію. Наприклад, для повернення до дерев'яних вуликів не вимагається додаткових витрат, але таким чином збільшується собівартість продукції на 10-15% [12, с. 168].

Усе ж таки, незважаючи на вищезазначені проблеми, за останні кілька років експорт української продукції до ЄС, у тому числі й від дрібних фермерів, зробив величезний кількісний ривок.

Правові питання нами також було віднесено до другого типу обмежень. 31 березня 2016 року статтю 1 Закону України «Про фермерське господарство» було доповнено частиною 5, яка, у свою чергу, закріпила нормативні положення, що стосуються діяльності сімейного фермерського господарства. Фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства, за умови що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї [13].

У зв'язку із зазначеними нормативними положеннями законодавства виникають наступні труднощі, із якими стикаються фермери:

- використання праці під час ведення господарства сучасними членами сім'ї;
- регулювання спрощеної системи оподаткування для фізичних осіб-підприємців.

На практиці вимогу закону щодо використання праці під час ведення господарства виключно членами такої сім'ї реалізувати досить складно, оскільки відсутній відповідний механізм моніторингу чи контролю кола осіб, праця яких використовується при веденні господарства.

Законодавцем не було визначено механізму контролю чи моніторингу, які б знаходили своє відображення під час перевірок. У реальному житті це може призвести до ситуації, за якої фермерське господарство здійснює свою діяльність як звичайне фермерське господарство, але з податковими пільгами для сімейного фермерського господарства [14, с. 144-145].

До того ж, для сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи, законодавець у підпункті б, п. 4 ч. 4 ст. 291 Податкового кодексу України встановив спрощену систему оподаткування для фізичних осіб-підприємців, які провадять діяльність виключно в межах фермерського господарства, за умови дотримання сукупності певних вимог, зокрема заборони використання праці найманих осіб [15]. Законодавець, передбачаючи таку заборону, не забезпечив механізм контролю чи моніторингу, які б, наприклад, знаходили своє вираження у проведеному перевірці сімейного фермерського господарства на предмет використання праці найманих осіб. Така прогалина в законодавчому регулюванні може призвести до зловживання правами вищезазначеними особами [14, с. 145].

Отже, у цьому випадку ситуацію можна покращити шляхом внесення змін до чинного законодавства, що регулюють питання діяльності сімейного фермерського господарства.

Наразі на практиці дрібні фермери стикаються з браком спеціалізованої інформації, зокрема для прийняття оптимальних управлінських рішень, що є важливим фактором зменшення можливостей для ведення фермерами власного бізнесу. Окрім того, на сьогоднішній день актуальним для фермерів постає питання що стосується перетворення особистого селянського господарства у прибутковий бізнес. Така масштабна зміна потребує розробки великого масиву інформації про основи ведення бізнесу, технології для виробництва молочної, зернової, овочевої та ягідної продукції, маркетинг, логістику тощо. Виконання звичайної хатньої роботи й сімейні справи не завжди дозволяють здійснювати пошук і вивчення такої інформації. До того ж, рівень підготовки, здобутий у сільській місцевості, не дозволяє оптимально оцінити власні потреби в освіті та навчанні.

Для дрібних українських фермерів перетворення власних господарств на прибутковий бізнес пов'язано з наступними викликами:

- пошук інформації про реальний успішний досвід інших українських дрібних фермерів, що подібні до них;
- вибір кращого практичного досвіду для своєї ферми;
- вибір ступеня терміновості певних змін у технології або сферах впровадження й навчання.

Необхідно зазначити, що завдяки політиці децентралізації різні громади мають різні пакети підтримки для дрібних фермерів, що, у свою чергу, ускладнює надання інформації для кожного члена цих громад. Також існує необхідність посилити інформаційне забезпечення громад із дрібними фермерами щодо змін в оподаткуванні й матеріальній підтримці. Таким чином, для дрібних українських фермерів перетворення їхньої власної економіки – дуже актуальне й нагальне питання, що вимагає як зусиль, так і використання нових знань та інструментів.

Для того, щоб нівелювати вищезазначені виклики й підтримати розвиток дрібного фермерського господарства в Україні в концепції стійкого розвитку, нами були зроблені наступні рекомендації:

1) фермери повинні брати більш активну участь у розвитку власної громади й місцевому виробництві. Сільськогосподарські кооперативи збільшують власні доходи за рахунок скорочення частки посередників і зниження витрат завдяки знижкам при оптових закупівлях добрива й насіннєвої продукції;

2) необхідно продовжувати підтримувати політику

децентралізації, зокрема в малих громадах, щоб такі фермери могли більше впливати на формування бюджету і прийняття рішень за напрямками розвитку територій, де знаходяться їхні господарства;

3) необхідно контролювати правильне використання земель, охороняючи їхній екологічний стан;

4) важливо вибрати такі сільськогосподарські системи, які не завдаватимуть шкоди землі й воді, як традиційна система землеробства в українських селах. Такі системи можуть бути органічними або біологічними через неможливість використання шкідливих пестицидів або інших токсичних речовин;

5) фермерам важливо звернути увагу на їхні управлінські якості та вдосконалити їх шляхом постійного навчання і тренувань;

6) лідери місцевих громад повинні зміцнювати підтримку сільської молоді з метою скорочення їх міграції у великі міста.

Висновки. Дрібні фермерські господарства є рівноправною формою підприємницької діяльності у сфері агробізнесу. Найактуальніші виклики, з якими стикаються дрібні фермерські господарства в Україні, що розвиваються, наступні: проблеми з доступом до матеріалів і технологій; проблеми з доступом до кредитних ресурсів; старіння сільського населення (брак молоді); екологічний стан навколишнього середовища й метеорологічних умов; пошук ринків збуту; правові питання; нестача спеціалізованої інформації, особливо для оптимальних управлінських рішень; тонкощі внутрішньої політики щодо дрібних фермерів. Наступні кілька років крупні, мед, овочі, виноград і ягоди будуть найбільш перспективними напрямками для агробізнесу й експорту дрібними фермерськими господарствами України. Використовуючи вищезазначені нами рекомендації, можна допомогти дрібним фермерським господарствам в Україні вирішити проблеми на шляху їхнього подальшого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прокопенко О. Сільське господарство України за 2021 рік : статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ. 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm (дата звернення: 12.10.2022).
2. Аналіз фермерських та особистих селянських господарств України. 2017. URL: <https://agropolit.com/infographics/view/30> (дата звернення: 12.10.2022).
3. Необхідність впорядкування земельних справ: сайт Facebook від 26.03.2019 р. URL: <https://www.facebook.com/zenith.expert/photos/a.1270105649697906/2840555079319614/?type=3>. (дата звернення: 16.10.2022).
4. Маренич Т. Г. Борисович Д. В. Організаційно-економічні засади підвищення ефективності суб'єктів малого підприємництва в аграрній сфері. Харків. Смуґаста типографія. 2015. 278 с.
5. Прокопенко О. Сільське господарство України за 2017 рік : статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ. 2018. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_sg2017_pdf.pdf (дата звернення: 14.10.2022).
6. Кредити для бізнесу: що пропонують позичальникам українські банки. 2022. URL: <https://thepage.ua/ua/banks/krediti-dlya-biznesu-v-ukrayini-2022-proroziciji-u-najbilshih-bankah> (дата звернення: 17.10.2022).
7. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2018 р. (у редакції від 12.02.2022 р.) №106-2018-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.10.2022).
8. Малі агровиробники можуть отримати допомогу через ДАР. Міністерство аграрної політики та продовольства України. 05.09.2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mali-ahrovirobnyku-mozhut-otrymaty-dopomogu-cherez-dar> (дата звернення: 14.10.2022).
9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21.03.2014 р. (у редакції від 31.11.2015 р.) № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 15.10.2022).
10. Foote N. Small farmers: The unsung heroes of the Ukraine war. Euractiv. 2022. URL: <https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/small-farmers-the-unsung-heroes-of-the-ukraine-war/> (дата звернення: 17.10.2022).
11. Workman D. Natural honey exports by country. 2021. URL: <https://www.worldstopexports.com/natural-honey-exporters/> (дата звернення: 15.10.2022).
12. Литвин О. Є. Експортний потенціал та можливості українських малих та середніх підприємств на європейському ринку. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 127. Т. 2. С. 165-175.
13. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 р. (у редакції від 20.10.2021 р.) № 973-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text> (дата звернення: 16.10.2022).
14. Покальчук, М. Ю., Дорошенко, Р., Шанталій, К. Перспективи розвитку сімейних фермерських господарств та прогалини в правовому регулюванні їх діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. Вип. 3(91). 2020. С. 139-150. URL: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.91.139-150> (дата звернення: 16.10.2022).
15. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. (у редакції від 10.10.2022 р.) № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 17.10.2022).